

Цед-Лукашенок Наталія, ст. V курсу юридичного факультету;
науковий керівник – к.ю.н, доцент Мельник О. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРАКТИЦІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

***Анотація.** Обґрунтовано необхідність особливого підходу до захисту прав неповнолітніх, які потрапили у сферу дії кримінального процесу. Сформульовано пропозиції до зміни законодавства, що регламентує провадження у справах неповнолітніх.*

***Ключові слова:** кримінальний процес, неповнолітні, права неповнолітніх, захист прав неповнолітніх.*

***Аннотация.** Обоснована необходимость особого подхода к защите прав несовершеннолетних, попавших в сферу действия уголовного процесса. Сформулированы предложения к изменению законодательства, регламентирующего производство по делам несовершеннолетних.*

***Ключевые слова:** уголовный процесс, несовершеннолетние, права несовершеннолетних, защита прав несовершеннолетних.*

***Annotation.** The necessity of a specific approach to the protection of the rights of juveniles who have fallen within the scope of the criminal process is substantiated. The article offers the changes to the juvenile legislation.*

***Keywords:** criminal proceedings, juveniles, rights of juveniles, the protection of juvenile.*

Сучасна Україна перебуває на шляху демократичних перетворень. Складне соціально-економічне становище, відсутність ідеології в суспільстві, незахищеність підростаючого покоління, законодавча неврегульованість суспільних відносин, що знову сформувалися, у тому числі кримінально-процесуальних, спричинили наростання криміногенності на тлі зниження суспільної моральності й посилення правового нігілізму. Соціальні та правові реформи, що проводяться в нашому суспільстві, безпосередньо стосуються всіх верств населення, зокрема й неповнолітніх, які складають чверть населення країни. Ратифікувавши 27 вересня 1991 року Конвенцію про права дитини, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту неповнолітніх, які знайшли своє відображення в національному законодавстві. Прагнення України стати повноправним учасником міжнародного співтовариства призвело до ратифікації міжнародних документів, що

стосуються захисту прав неповнолітніх, які вчинили злочин (Мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.) тощо. На положення цих нормативних актів повинні спиратися як українські законодавці, так і правозастосовувачі, однак аналіз і зіставлення норм національного законодавства і міжнародно-правових документів свідчить про необхідність їх подальшого узгодження.

Дослідженню правових аспектів становища неповнолітніх присвятили свої роботи О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. К. Шкарупа, О. Г. Фролова та ін. У кримінально-процесуальній науці це питання розробляли вчені-процесуалісти А. Я. Ветрова, О. Х. Галімов, Л. М. Голубева, Ю. М. Грошевой, Л. Л. Канєвський, Г. К. Кожевников, О. С. Ландо, О. О. Левендаренко, В. В. Леоненко, І. С. Манова, В. І. Маринів, Е. Б. Мельникова, Г. М. Міньковський, Г. М. Омеляненко, Д. П. Письменний, В. А. Рибальська, Н. Ш. Сафін, В. М. Трубніков та В. В. Шимановський.

Однак залишаються малодослідженими питання про застосування до неповнолітніх таких заходів примусу, як затримання та взяття під варту; можливість для особи віком до вісімнадцяти років самостійно реалізовувати свої права та виконувати покладені на них обов'язки, а також питання регламентації участі у кримінальній справі тих, хто представляє інтереси неповнолітніх. Крім того, потребує удосконалення процесуальна форма здійснення судочинства відносно неповнолітніх. Зокрема, це стосується питань відсутності в Україні ювенальної юстиції. Наведеними вище обставинами й зумовлена актуальність теми наукової статті.

Метою нашої статті є дослідження питань, пов'язаних з провадженням в кримінальних справах стосовно неповнолітніх, а також визначення шляхів удосконалення та підвищення ефективності судочинства в цій категорії справ з урахуванням положень міжнародно-правових стандартів та нововведень у нормативній базі України.

Провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, здійснюється у межах повноважень єдиної системи процесуальної діяльності органів розслідування, прокуратури і суду, спрямованої на досягнення спільних цілей кримінального процесу і ґрунтується на його загальних принципах. Проте воно має й свої особливості, націлені на вирішення питань відповідальності й покарання неповнолітніх за вчинені злочини. Ці особливості пов'язані з предметом доказування у справах, колом і статусом осіб, які беруть участь у судочинстві з метою підвищення правової захищеності неповнолітніх, здійснення окремих слідчих дій, гласністю судочинства тощо.

Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства України кожна особа, яка вчинила злочин, повинна нести кримінальну відповідальність. Однак законодавець залежно від віку поділяє осіб, які

вчинили суспільно небезпечне діяння, на кілька категорій і встановлює для них певні процесуальні гарантії з метою захисту їх конституційних прав. Однією з таких категорій осіб є неповнолітні, які підлягають підвищеному захисту з боку державних органів та посадових осіб. Саме тому справи, в яких беруть участь неповнолітні, виділяють в окреме провадження, в якому встановлено додаткові процесуальні гарантії захисту їх особистих прав.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину минуло 16 років, і лише за вчинення деяких найбільш тяжких злочинів: умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжку, грабїж, розбїй, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угін або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство – з чотирнадцяти років [1, с. 22].

До неповнолітніх, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України (ККУ), у віці, коли їм виповнилося 11 років, але до досягнення віку, з якого згідно з кримінальним законом можливе настання кримінальної відповідальності, суди застосовують заходи виховного характеру, передбачені ст. 105 ККУ де зазначено:

1. Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

2 У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Примусові заходи виховного характеру суди можуть застосовувати також до неповнолітніх, які у віці до 18 років вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо їх виправлення можливе без застосування покарання.

Крім наведеного вище, варто наголосити на подальшому впровадженні в наше кримінальне законодавство і практику відновного правосуддя де будуть передбачені найбільш прогресивні й гуманні методи поводження з правопорушниками. Перед Україною стоїть нагальна проблема розроблення законодавства, яке регулюватиме усі питання щодо дотримання прав та інтересів неповнолітніх. При цьому доцільно створити спеціальну комісію, до якої увійшли б представники Верховної Ради України, Адміністрації

Президента України, Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств і відомств, науковці та представники неурядових організацій, що займаються питаннями кримінального правосуддя стосовно дітей. Метою такої комісії має бути розроблення проекту Закону України «Про виконання кримінального правосуддя стосовно дітей і підлітків», який би передбачав створення нової системи поводження з дітьми, звинуваченими у вчиненні кримінальних злочинів, і містив би як матеріально-правові, так і процесуальні норми для врегулювання всіх дій, які здійснюються стосовно дітей з моменту скоєння злочину і до виголошення вироку та його виконання.

Цей законопроект має передбачати створення процесу кримінального правосуддя стосовно дітей і підлітків, звинувачених у здійсненні правопорушень, спрямованого на захист прав дітей відповідно до Конституції України і Конвенції ООН про права дитини; визначення мінімального віку кримінальної відповідальності для цієї категорії правопорушників; чітке визначення прав і обов'язків членів служб у справах неповнолітніх та співробітників кримінальної міліції у сфері здійснення контролю за поведінкою і організацією виховної роботи з ними; перелік обставин, за яких такі діти й підлітки можуть утримуватися під вартою, та визначення умов їх звільнення з-під варти; виведення справ неповнолітніх з офіційної системи судочинства як центральний елемент нової системи кримінального правосуддя; індивідуальна оцінка вікових і психологічних особливостей особи підлітка й попереднє розслідування як обов'язкові елементи нової системи; створення спеціальних правил для суду для дітей і підлітків або створення спеціалізованих судів для неповнолітніх, як це мало місце в нашій історії; розширення заходів кримінального покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, стосовно таких дітей і підлітків; упровадження концепції відновного правосуддя; створення процедур оскарження і перегляду справи, а також системи ефективного контролю за дотриманням законодавства.

При цьому слід постійно аналізувати ефективність і результативність чинних норм з попередження, запобігання та припинення не тільки злочинів, але й будь-яких інших протиправних дій і провин неповнолітніх. Такий контроль і наукове спостереження особливо необхідні, якщо врахувати, що наша країна має неприсмний досвід дестабілізації законодавства стосовно неповнолітніх, коли в 90-х роках минулого сторіччя на місцях поступово почали згортати свою діяльність служби у справах неповнолітніх, органи, які завжди вирішували найгостріші й найважливіші проблеми у сфері захисту прав та інтересів неповнолітніх. І лише рішуче, а головне, своєчасне втручання Президента України, виправило вельми негативне становище, що склалося, і повною мірою відновило діяльність цих служб.

Узагальнивши вище зазначене, можна запропонувати таку модель проекту нової системи кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх:

1. Попередження правопорушень.

В якомога найкоротші терміни виявити і встановити категорії дітей і підлітків, які належать до груп ризику, і приділяти їм особливу увагу. Розробити загальнодержавний з розбиттям по регіонах план з попередження злочинності неповнолітніх з акцентом на соціальних заходах, спрямованих на профілактику правопорушень серед молоді. Включити до всіх шкільних програм предмети про соціальну, правову та моральну поведінку і залучити до цього процесу співробітників правоохоронних органів та релігійні організації. Розширити заходи, спрямовані на надання допомоги безпритульним дітям, з метою їх реінтеграції в сім'ю і суспільство. Розширити можливості участі дітей і підлітків, що належать до груп ризику, в різного роду виховних заходах (спортивних, розважальних).

2. Арешт, досудове утримання під вартою, попереднє ув'язнення.

Арешт має здійснюватись у суворій відповідності до закону. В свою чергу батьки, усиновлювачі та опікуни, а також співробітники соціальних служб мають бути негайно проінформовані про арешт неповнолітніх. Кожен район (мікрорайон, селище) повинні мати принаймні двох соціальних працівників для спостереження за становищем дітей і підлітків, заарештованих за правопорушення, і надання їм допомоги. За відсутності батьків, усиновлювачів, опікунів або соціальних працівників забороняється брати будь-які свідчення у дитини.

Досудове утримання під вартою. У слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового утримання для неповнолітніх мають бути обладнані окремі камери. Всі без винятку неповнолітні повинні бути завжди ізольовані від дорослих. У всіх слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового утримання має бути підрозділ для неповнолітніх для складання протоколів і ведення справи. Протягом 48 годин після арешту неповнолітні мають бути приведені в суд для розгляду справи у присутності батька, усиновлювача, опікуна або соціального працівника і прокурора.

Попереднє ув'язнення. Адміністрація місць ув'язнення має перевірити достовірність і дієвість ухвали про попереднє ув'язнення, а також достовірність поставлених на ньому підписів. Перш ніж винести ухвалу про попереднє ув'язнення неповнолітнього, суд має переконатися, що проведено ретельне розслідування. Процедура розгляду справи неповнолітнього має передбачати досудове розслідування. До чинного законодавства слід внести доповнення про досудове розслідування, щоб ще до суду можна було відмовитись від кримінального переслідування неповнолітнього. По можливості діти й підлітки до суду мають знаходитися зі своїми батьками, усиновлювачами або опікунами (під опікою у батьків) [2].

3. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Кожна справа має бути розглянута з огляду можливої відмови від кримінального переслідування до суду, щоб у всіх можливих випадках замінити кримінальну відповідальність на інші заходи. У такому розгляді повинні брати участь прокурор, співробітник служби пробації або соціальний працівник, а також батьки, усиновлювачі, опікуни або представники громадськості. По можливості необхідно порадитися з потерпілим [3, с. 217]. Якщо немає достатніх доказів, справу слід закрити.

Програми заміни кримінального переслідування на інші заходи та дії мають бути запропоновані службою пробації, іншими соціальними службами або представниками громадськості. Такі програми повинні враховувати потреби потерпілого й правопорушника, а також суспільні інтереси. Крім того, слід залучати батьків, близьких родичів, громадськість до активного вирішення завдань, пов'язаних з виведенням неповнолітніх з офіційної системи правосуддя. Кожна програма має передбачати як невід'ємну складову відповідні заходи контролю.

4. Суд у справах неповнолітніх.

Слід передбачити підготовку спеціальних суддів для розгляду справ неповнолітніх і використовувати їх при кожній нагоді. Неповнолітніх, обвинувачених у скоєнні злочинів середньої або невеликої тяжкості, можуть представляти непрофесійні (громадські) захисники. Неповнолітні, обвинувачені у скоєнні тяжких і особливо тяжких злочинів, повинні мати можливість реалізувати своє право на безкоштовну юридичну допомогу. Під час судового процесу неповнолітнього мають підтримувати та захищати соціальні працівники або адвокати. Законодавство, що регламентує права та інтереси дітей і підлітків, має бути терміново переглянуто. Слухання справи у суді для неповнолітніх має проводитися в закритому засіданні.

5. Альтернативні санкції.

При можливості до неповнолітніх, які вчинили невеликий злочин, слід застосовувати покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Якомога частіше слід використовувати альтернативні позбавленню волі міри покарання, особливо посередництво між потерпілим і правопорушником, а також суспільно корисні роботи. У випадках скоєння злочинів середньої або невеликої тяжкості не слід застосовувати до неповнолітнього звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 ККУ) через можливе подальше направлення його до місця позбавлення волі [3].

6. Інститути.

Працівники судових і правоохоронних органів, у тому числі і персонал кримінально-виконавчих установ, мають пройти підготовку з питань поведінки з неповнолітніми. Судді всіх рівнів повинні регулярно відвідувати місця позбавлення волі, особливо виправні установи для неповнолітніх, та проводити перевірки на місцях. Адміністрація місць позбавлення волі має ретельно досліджувати документи про утримання неповнолітніх в ув'язненні і

відмовляти в їх прийомі у випадках відсутності на те законних підстав. У всіх справах неповнолітніх суди мають приділяти увагу праву на звільнення під заставу. Якщо в заставі відмовлено, то мають бути чітко вказані й мотивовані причини такої відмови. У всіх місцевих (регіональних) виправних установах має бути забезпечено постійну присутність непрофесійних (громадських) захисників або соціальних працівників [4]. Судам слід створити систему швидкого оперативного контролю стосовно всіх без винятку заарештованих неповнолітніх.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що наведені пропозиції стисло відображають ключові, принципові рекомендації для впровадження змін у кримінальному правосудді стосовно неповнолітніх, викладені з урахуванням положень міжнародних правових документів і практики діяльності в цій сфері інших країн. В рекомендаціях акцентовано увагу на мінімальному застосуванні до неповнолітніх покарання у вигляді позбавлення волі. В ідеалі, до цієї категорії підсудних взагалі не має бути застосоване покарання у вигляді позбавлення волі. Деякі з перерахованих рекомендацій можуть бути виконані негайно. Інші вимагають більш ретельного й тривалого розгляду.

1. Кримінальний процес України : Підручник / М. М. Михеєнко. – К. : Професіонал, 2005. – 217 С. **2.** Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> **3.** Кримінальний процес України : Підручник / В. П. Шибіко. – К. : Атіка, 2006. – 584 с. **4.** Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : Монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.